

Міністерство освіти і науки України

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КОКОРЄВ ОЛЕКСІЙ ВІКТОРОВИЧ

УДК 321.7(474):327.39ЄС (043.3)

**ВІДПОВІДНІСТЬ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ БАЛТІЇ
ВИМОГАМ ЧЛЕНСТВА В ЄС:
ІНСТИТУЦІЙНИЙ І ЦІННІСНИЙ ВИМІРИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Науковий консультант: доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна,
завідувач кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор,
КРИВОШЕЇН Віталій Володимирович,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, завідувач кафедри соціології;

доктор політичних наук, доцент,
ХОМА Наталія Михайлівна,
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин;

доктор політичних наук, професор,
ЯКОВЛЄВ Денис Вікторович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
декан факультету психології,
політології та соціології.

Захист відбудеться «26» лютого 2021 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розіслано «25» січня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. О. Каменчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. ЄС створювався як об'єднання держав, базоване на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави та ін. Ст. 2 Договору про Європейський Союз (1992) передбачає, що згадані цінності є спільними для держав-учасниць у рамках спільноти, яку неодмінно мають характеризувати плюралізм, недискримінація, терпимість, справедливість, гендерна рівність та ін. Однак політичні процеси останніх двох десятиліть засвідчують: ліберально-демократичні цінності, засадничі для ЄС, втрачають стійкість у державах-учасницях. У спільнотах держав ЄС (найперше – «молодих» демократії п'ятої та наступних «хвиль» розширення ЄС) висхідною є нетерпимість, мова ворожнечі, численні соціальні фобії та ін. В умовах, коли простір ЄС стає щораз різноманітнішим, наростає інтолерантність, різноманітні форми дискримінації.

За таких новітніх викликів відстоювання цінностей плюралізму, толерантності та недискримінації для європейських інституцій мало б набути особливого значення. Від ЄС очікується поглиблення процесів демократизації «молодих» демократій Центральної та Східної Європи. Ці держави доклали наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. великих зусиль для виконання Копенгагенських критеріїв, але після 01.05.2004 р. у процесах ліберальної демократизації спостерігається стагнація, а подекуди й регрес, а ЄС, не докладає належних зусиль задля послідовного продовження демократичних перетворень, недопущення зниження якості демократії.

Держави Балтії (Естонія, Латвія та Литва) є частиною цього деструктивного процесу в межах ЄС, хоча зниження якості демократії тут менш очевидне, ніж в Угорщині або ж Польщі. Водночас в державах Балтії процеси, які підпадають під оцінку «стагнація/регрес якості демократії», наростають, а відтак – потребують вивчення. Держави Балтії, які мають спільне історичне минуле, зазнали схожих історичних травм, увиразнюють нині спільні інституційні та ціннісні перешкоди для подальшого поглиблення процесів демократизації та максимального зближення зі стандартами ЄС. Водночас кожна з балтійських держав увиразнює особливі підходи до питань ліберальної демократизації, що зумовлене приходом до влади тих чи інших політичних сил, більшою чи меншою підтримкою населенням окремих питань, послідовністю/непослідовністю очільників держав у просуванні на національному рівні політики ЄС і т. д. Власне вивчення процесів стагнації/регресу демократії в естонській, латвійській та литовській політиці у 2004–2020 рр., а також позиція ЄС у цьому питанні становить значний дослідницький інтерес.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Тема та зміст дисертації є складовою комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» в межах науково-дослідної теми «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є оцінка відповідності держав Балтії вимогам членства в ЄС на інституційному та ціннісному рівнях на постінтеграційному етапі (2004–2020 рр.).

Для досягнення мети були поставлені **завдання**:

- окреслити коло проблем якості демократії в межах ЄС та спроектувати його на оцінку відповідності якості ліберально-демократичної трансформації «молодих» демократій Балтії;
- оцінити ефективність політики ЄС щодо зміцнення стійкості ліберальної демократії в державах Балтії та їх подальшої адаптації до стандартів ЄС;
- визначити причини та прояви деконсолідації демократії в Естонії, Латвії та Литві;
- з'ясувати особливості пострадянської ліберальної демократизації країн Балтії та виявити першопричини нинішнього погіршення якості демократії;
- встановити особливості процесів деконсолідації ліберальної демократії в Естонії, Латвії та Литві;
- виявити проблеми реалізації основних політичних прав та свобод людини та громадянина у державах Балтії в контексті їх відповідності правовій системі ЄС;
- дати оцінку відповідності держав Балтії принципу гендерної рівності та стратегіям ЄС щодо досягнення гендерного паритету;
- порівняти, в частині практичної реалізації принципу гендерної рівності, з огляду на наявні інституційні та ціннісні перешкоди, країни Балтії;
- оцінити відповідність політики держав Балтії принципу толерантності як одному з фундаментальних принципів функціонування ЄС;
- визначити відмінності Естонії, Латвії та Литви за критерієм їх відповідності принципу толерантності, виявити основні передумови висхідної інтолерантності в державах Балтії;
- встановити відповідність держав Балтії на інституційному та ціннісному рівнях антикорупційній політиці ЄС;
- розкрити відмінності Естонії, Латвії та Литви за якістю антикорупції та інституційними та ціннісними причинами, які сприяють/перешкоджають ефективній політиці запобігання та протидії корупційним практикам;
- підтвердити / спростувати висунуті гіпотези про: 1) взаємопов'язаність інституційних та ціннісних змін ліберально-демократичного типу задля досягнення відповідності посттоталітарних держав Балтії стратегіям розвитку ЄС; 2) вплив історичного чинника на стагнацію/регрес якості ліберальної демократії в державах Балтії; 3) деструктивний вплив серії криз у межах ЄС (фінансова, міграційна та ін.) на стійкість ліберальної демократії в державах-учасниках і здатність ЄС ефективно запобігати погіршенню якості демократії в державах-учасниках; 4) ослаблення внутрішньої мотивації держав Балтії зберігати після завершення євроінтеграційного процесу високі темпи ліберально-демократичних перетворень.

Об'єктом дослідження є держави Балтії (Естонія, Латвія та Литва) у постінтеграційний період (2004-2020рр.)

Предметом дослідження виступає відповідність держав Балтії (Естонії, Латвії та Литви) інституційним та ціннісним вимогам до членства в ЄС.

Методологія дослідження. Аналіз предмета дослідження вимогам членства у ЄС на інституційному та ціннісному рівнях на постінтеграційному етапі уможлиблюється завдяки методологічному інструментарію, найперше, неоінституціоналізму, аксіологічного (ціннісного) підходу, порівняльного методу. Методологія неоінституціоналізму (історичного неоінституціоналізму) застосована для дослідження деформацій демократичних політичних інститутів, міжінституційних протистоянь, які зумовлені намаганням витіснити ще не зміцнілі в державах Балтії цінності ліберальної демократії консервативними та націоналістичними цінностями. Саме історичний неоінституціоналізм дозволяє пояснити темпи (поступ, сповільнення або ж регрес) Естонії, Латвії та Литви у зміцненні тих стандартів ліберальної демократії, які розвиває ЄС. Щодо застосованого в дослідженні аксіологічного підходу, то через його призму з'ясовується значущість цінностей, на яких базується ЄС, для населення Естонії, Латвії та Литви. За допомогою порівняльного методу за кількома індикаторами визначаються спільні та відмінні характеристики відповідності держав Балтії членству в ЄС.

На цьому методологічному підґрунті розглядаються дослідницькі гіпотези:

1) велика роль цінностей, які не є ліберально-демократичними, призводить до сповільнення прогресивних інституційних перетворень, необхідних для повного приведення політики Естонії, Латвії та Литви у відповідність зі стратегіями розвитку ЄС. Для поглиблення ліберально-демократичних реформ і зміцнення позицій держав Балтії як держав-учасниць ЄС недостатніми є інституційні реформи, ініційовані ззовні (ЄС, інші міжнародні актори) чи зі середини (інституції держав Балтії, громадянське суспільство). Інституційні реформи повинні супроводжуватися змінами в політичній культурі населення шляхом зміцнення прихильності широких верств населення до ліберально-демократичних цінностей. Від ціннісної компоненти реформ напряму узалежнена якість демократії. Якщо демократичні політичні інститути й можуть бути встановлені на початкових етапах демократичного переходу без масової підтримки населення, то надалі (для зміцнення та ефективного функціонування) вони потребують відповідних цінностей, знань населення;

2) нинішня стагнація та в окремих випадках і регрес держав Балтії в зміцненні якості демократії, подоланні розривів з нормами та цінностями ЄС має значною мірою в основі історичний чинник. Історичні травми зміцнили переконання, що поступ свободи загрожує національній справі. Закономірно, що народи, які були довготривало підневільними, гостро реагують на будь-які вимоги ззовні визнати вищими за національні іноземні (мультикультурні) цінності, культуру, правові норми, а відтак намагаються протидіяти їм в дусі євроскептицизму, консерватизму, націоналізму. Окрім цього, ще нестійкі ліберально-демократичні досягнення держав Балтії

послаблюються зусиллями Російської Федерації, яка у різних формах намагається деструктивно вплинути на Естонію, Латвію та Литву;

3) ліберально-демократичне відставання держав Балтії зумовлює зниження після 2004 р. впливу ЄС щодо питань ліберально-демократичних трансформацій, а кілька криз останніх років (глобальна фінансова 2008 р., криза в євросоні 2008–2012 рр.; міграційна криза 2015 р.; загострення комплексу питань життєдіяльності ЄС у 2020 р., спричинене карантинними обмеженнями) призвели до зменшення інтенсивності проєктів поглиблення демократичних перетворень у «молодих» демократіях Балтії. Стагнація / регрес у зміцненні ліберальної демократії в країнах Балтії, їх деяке відставання від стандартів ЄС, пов'язані не лише з внутрішніми причинами (інституційними та ціннісними), а й з непослідовністю власне ЄС у поглибленні ліберально-демократичних реформ у Балтійському регіоні, що спричинене поступовим зниженням стійкості ліберальної демократії в межах ЄС загалом;

4) після набуття Естонією, Латвією та Литвою статусу держав-учасниць ЄС ослабилась внутрішня мотивація країн Балтії зберігати високі темпи ліберально-демократичних перетворень, що сприяє висхідному популізму, активізації консервативних, радикальних, популістських політичних акторів, наростанню мови ворожнечі та різних проявів нетерпимості, соціальних фобій, інтолерантного дискурсу, відкритому чи (переважно) латентному відкиданню гендерного паритету і т. д.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сукупністю завдань і способами їх розв'язання. В межах здійсненого автором дослідження отримано результати, що мають наукове значення.

Вперше:

– визначено головні причини стагнації процесів ліберальної демократизації в державах Балтії: відсутність довготривалої демократичної традиції та стійкої прихильності населення до цінностей ліберально-демократичного типу; незавершеність на інституційному рівні ліберальної демократизації; панівні консервативні цінності населення; деструктивний вплив низки криз у межах ЄС останніх років (від 2008 р.); прийняття окремими провідними політичними партіями популістської риторики як політичної стратегії; непослідовність ЄС у сприянні та контролі за поглибленням ліберально-демократичних принципів у державах останніх «хвиль» розширень та ін.;

– схарактеризовано зміст процесів стагнації ліберальної демократії у державах Балтії: зростання електоральної підтримки консервативних, націоналістичних, популістських партій; продукування урядами неліберальних ініціатив; посилення інтолерантності; тиск на медіа; висхідна мова ворожнечі; атака на мультикультурні цінності та ін. Відзначено, що водночас держави Балтії зберігають схильність до партнерства з ЄС на противагу акценту на національних інтересах окремих «молодих» демократій (Угорщини, Польщі та ін.);

– порівняно особливості практичної реалізації в Естонії, Латвії та Литві принципу гендерної рівності з акцентом на наявних інституційних і ціннісних

перешкодах: найстійкіші позиції Естонії (за винятком сильного розриву в розмірі зарплат і пенсій); відсутність прогресу Литви щодо зміцнення гендерного паритету після приєднання до ЄС з причини сильної підтримки населенням консервативних політичних акторів; незначний прогрес Латвії пов'язаний зі зростанням представництва жінок в органах влади, однак тут наявне виражене гендерно-орієнтоване насильство, відсутній (на відміну від Естонії та Литви) інститут спеціалізованого омбудсмена, відмова (як і в випадку Литви) ратифікувати Стамбульську конвенцію;

– зіставлено характеристики держав Балтії за відповідністю принципу толерантності: легалізація в Естонії та відкидання Литвою та Латвією інституту цивільного партнерства для одностатевих пар; увиразненість у всіх державах Балтії соціальних фобій (гомофобія, ромофобія, ісламофобія та ін.); поширення мови ворожнечі за високої електоральної підтримки партій, які декларують прихильність до мізогіністичних, антисемітських, гомофобних, неорасистських та інших антицінностей; фактичне ігнорування державними інститутами країн Балтії окремих важливих рекомендацій ЄС щодо запобігання та протидії інтолерантності; недостатньо ефективного застосування правових механізмів захисту прав та свобод уразливих груп; пасивність громадськості у протидії інтолерантності через панівний консервативний характер політичної культури та нестійкі ліберально-демократичні цінності;

– розкрито відмінності Естонії, Латвії та Литви за якістю антикорупції та причинами (інституційними, ціннісними), які впливають на неї. Відзначено успішність антикорупції Естонії, стагнацію Литви, регрес Латвії; в Латвії та Литві зберігається ризик поглиблення корупції; антикорупційні реформи проводяться на вимогу «зверху» (від ЄС), а не «знизу» (від громадськості), що свідчить про рудименти пострадянського корупційного прагматизму та слабкість антикорупційної культури індивідуальних і колективних акторів;

– підтверджено гіпотези про: 1) взаємопов'язаність інституційних і ціннісних змін ліберально-демократичного типу задля досягнення відповідності держав Балтії стратегіям розвитку ЄС; 2) вплив історичного чинника на стагнацію/регрес якості ліберальної демократії в державах Балтії; 3) деструктивний вплив зниження під впливом низки криз стійкості ліберальної демократії на здатність ЄС поглиблювати ліберальну демократизацію держав-учасниць останніх розширень; 4) ослаблення внутрішньої мотивації держав Балтії зберігати після завершення євроінтеграційного процесу високі темпи ліберально-демократичних перетворень.

Удосконалено:

– розуміння комплексу проблем практичної реалізації політичних прав та свобод людини і громадянина у країнах Балтії в контексті їх відповідності правовій системі ЄС, які впливають, найперше, з факту існування інституту негромадян (Естонія, Латвія), регресу гарантій свободи слова, посилення ризиків для плюралізму медіа. Аргументовано, що більшість проблем реалізації політичних прав і свобод зумовлені

не інституційними, а ціннісними причинами (незміцніла політична культура населення ліберально-демократичного типу);

– оцінку відповідності держав Балтії принципу гендерної рівності та стратегіям ЄС щодо досягнення гендерного паритету: формальне декларування гендерної рівності супроводжується гендерно-упередженими практиками; включення урядами до політичного порядку денного питання гендерної рівності мотивоване не внутрішнім запитом суспільства, а необхідністю виконувати вимоги ззовні; держави Балтії (особливо Литва) не досягнули стандартів ЄС щодо гендерного паритету; зберігаються прояви сексизму та дискримінації жінок, наявні «скляні стіни» та «скляна стеля», особливо – на національних ринках праці; очевидна фемінізація бідності; опір гендерній рівності зумовлений патріархальними традиціями та стереотипами про гендерні ролі, що вимагає зміни ціннісної парадигми громадян;

– обґрунтування невідповідності держав Балтії принципу толерантності. Естонія, Латвія та Литва об'єднані спільністю проблем не лише на інституційному рівні (невиконання повною мірою рекомендацій ЄС в частині реалізації принципу толерантності), а й на аксіологічному рівні (недостатня підтримка населенням ліберально-демократичних цінностей, на яких ґрунтується ЄС). Інституційне закріплення протидії інтолерантності на практиці увиразнене в упередженості в етнонаціональних питаннях, щодо сексуальних меншин, наявності різноманітних соціальних фобій, поширенні мови ворожнечі тощо;

– оцінку відповідності держав Балтії на інституційному та ціннісному рівнях антикорупційній політиці ЄС. Відзначено збереження корупційних ризиків («торгівля» впливом, «торгівля» правосуддям, нецивілізоване лобіювання, конфлікти інтересів, непотизм, фаворитизм, кронізм та ін.); недостатня ефективність антикорупційних кампаній; несформованість демократичної антикорупційної культури населення; слабкість антикорупційного сегмента громадянського суспільства, недостатня активність журналістів-розслідувачів тощо.

Отримали подальший розвиток:

– визначення особливостей стану ліберальної демократії в ЄС як передумови для оцінки її якості в державах Балтії. Констатовано: сповільнення прогресу ліберальної демократії; загострення суперечностей щодо ліберально-демократичних цінностей між державами-учасницями ЄС; неперіоритетність для ЄС інвестування саме в зміцнення стійкості неоліберальних демократій; відсутність цілісної політики ЄС зі зміцнення ліберальної демократії; очевидність потреби нових інструментів контролю ЄС за дотриманням ліберально-демократичних стандартів державами-учасницями;

– з'ясування особливостей процесу демократизації пострадянських країн Балтії та продовження їх адаптації до стандартів ЄС після набуття у 2004 році статусу держав-учасниць: зниження контролю євроінституцій за поглибленням демократичних перетворень, що має наслідком розбіжності з дискусійних питань національної політики держав Балтії з ліберально-демократичним курсом ЄС; намагання

національних еліт балтійських країн (часто консервативних) віддалитися від цінностей неоліберальної демократії;

– дослідження особливостей пострадянської ліберальної демократизації країн Балтії, першопричин нинішнього погіршення якості демократії. Відзначено, що реформування інституційного дизайну політичних систем Естонії, Латвії та Литви в напрямку ліберальної демократії не супроводжувалося системними та послідовними змінами в політичній культурі, цінностях еліт та населення, що нині сповільнює ліберально-демократичні перетворення. Аргументовано роль історичного спадку, рудиментів тоталітарного минулого у питанні толерування неліберальних цінностей.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх актуальністю, новизною та висновками – загальнотеоретичними й практичними. Теоретична цінність положень дисертації полягає не тільки в їх концептуальному, а й дискусійно-постановочному характері. Дослідження формує наукові уявлення про: 1) проблеми якості демократії в межах ЄС та роль ЄС у продовженні ліберально-демократичних перетворень у державах останніх «хвиль» розширень ЄС на постінтеграційному етапі; 2) інституційну та ціннісну відповідність держав Балтії політиці ЄС щодо зміцнення принципів і цінностей ліберальної демократії на теренах посттоталітарних держав Центральної та Східної Європи; 3) причини та прояви стагнації ліберальної демократії в Естонії, Латвії та Литві; 4) комплекс інституційних і комплексних проблем, які існують у довгостроковій перспективі у посттоталітарних державах, які виконали вимоги до держав-кандидатів на членство в ЄС, однак у низці питань усе ще не відповідають стандартам ЄС. Основні положення та висновки дослідження можуть використовуватися в навчальному процесі при підготовці лекцій, підручників із політологічних дисциплін, навчальних курсів з вивчення соціальної політики, а також у практичній діяльності суб'єктів політики.

Апробація результатів дисертації. Теоретико-методологічні положення та ідеї, розвинені в дисертації, доповідалися та обговорювалися на таких всеукраїнських і міжнародних наукових, науково-практичних конференціях: «The countries of the Eastern partnership – V4: problems and prospects of cooperation» (м. Одеса, 22 квітня 2016 р.); «Сучасна Українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (м. Одеса, 10 лютого 2017 р.); V всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події» (м. Львів, 24–30 квітня 2017 р.); V всеукраїнській науковій конференції студентів і молодих учених «Соціально-політичні проблеми сучасності» (м. Дніпро, 20 березня 2020 р.); «Dilemmas and Perspectives in International Relations» (м. Львів – м. Ольштин, 25 квітня 2020 р.); «Наукове забезпечення технологічного прогресу XXI сторіччя» (м. Чернівці, 1 травня 2020 р.); IX всеукраїнських політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (м. Луцьк, 28 травня 2020 р.); «Стратегічні напрямки розвитку науки: фактори впливу та взаємодії» (м. Суми, 22 травня 2020 р.); «Реформування та розвиток гуманітарних та природничих наук» (м. Полтава, 22–23 травня 2020 р.); III міжнародній науково-практичній конференції «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні

та світі» (м. Суми, 29 травня 2020 р.); міжнародній конференції «Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень» (м. Київ, 12 червня 2020 р.); II міжнародній науковій конференції «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність» (м. Дніпро, 26–27 червня 2020 р.); міжнародній науковій конференції «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття» (м. Черкаси, 07 серпня 2020 р.); «Current Visions and Revisions of Global World» (м. Львів – м. Ольштин, 25 вересня 2020 р.).

Також результати дослідження обговорювалися на методологічних семінарах кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (2016–2020 рр.).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертації викладені автором в 40 публікаціях: 1 одноособова монографія, 4 колективні міжнародні монографії, 20 статей, які опубліковані у фахових наукових виданнях із політичних наук), 15 тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Специфіка проблем, що стали об'єктом дисертації, зумовили її логіку та структуру. Робота складається зі вступу, шести розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списків використаних джерел до розділів (463 джерела). Загальний обсяг – 397 сторінок, з них основний текст – 351 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовані актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовані мета та завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, наукова новизна одержаних результатів, висвітлено їх теоретичне та практичне значення, наведено дані про їх апробацію та публікації автора за темою дисертації, її структуру й обсяг.

У **першому розділі** «**Стан наукового дослідження, теоретико-методологічні засади аналізу інституційного та ціннісного вимірів відповідності пострадянських держав Балтії вимогам членства в ЄС**» проаналізовано історіографію проблеми якості демократії держав Балтії та їх відповідності вимогам членства в ЄС, визначено методологію дослідження. Встановлено особливості стану ліберальної демократії в «молодих» демократіях ЄС, запропоновано авторську оцінку особливостей процесу демократизації держав Балтії та їх адаптації до стандартів ЄС.

У **першому підрозділі** «*Історіографія дослідження проблем якості демократії держав Балтії та їх відповідності вимогам членства в ЄС*» констатовано акцент дослідників на інституційному, а не на ціннісному аспекті проблеми. Інтерес учених, найперше, викликають теми дефіциту демократії, як у ЄС, так і світі загалом (М. А. Вахудова, В. Меркель, Ш. Ханлі, Ф. Шолль та ін.), оцінка ліберального консенсусу в державах Центральної та Східної Європи (З. Гал, Дж. Доусон, В. Ганев, Р. Д. Келемен, І. Крастєв, З. Малсфедрова, Я.-В. Мюллер, С. Холмс та ін.). Держави

Балтії вивчаються наразі недостатньо, що, пояснюється тим, що вони не є найяскравішими кейсами демократичного регресу в ЄС. Ті чи інші аспекти проблематики дослідили Г. Алекноніс, Л. Віренг, А. Л. Дімітрова, Л. Еріксонас, М.-Л. Мадіссон, Р. Маткявічене, А. Рамонайте, В. Раткевічюте, А. Рожукальне, Й. Сташієне та ін.

У другому підрозділі *«Методологічні засади дослідження інституційного та ціннісного вимірів відповідності Естонії, Латвії та Литви вимогам членства в ЄС»* аргументовано доцільність аналізу предмета дисертації за допомогою методології історичного неоінституціоналізму, аксіологічного (ціннісного) підходу, політичної компаративістики та ін. Історичний неоінституціоналізм застосований для вивчення деформації демократичних політичних інститутів, міжінституційних протистоянь, які зумовлені намаганням витіснити ще не зміцнілі в державах Балтії цінності ліберальної демократії консервативними та націоналістичними цінностями. Через призму аксіологічного підходу з'ясовується значущість ліберально-демократичних цінностей ЄС для громадян Естонії, Латвії та Литви. За допомогою порівняльної методології за кількома індикаторами запропонована авторська оцінка відповідності держав Балтії вимогам до членів ЄС.

У третьому підрозділі *«Визначення особливостей стану ліберальної демократії як передумова оцінки її якості в «молодих» демократіях ЄС»* доведено стагнацію ліберальної демократизації у державах Балтії. Відзначений певний відхід політичних еліт держав Балтії від ліберально-демократичних норм і цінностей за одночасного наростання в політиці популізму, консерватизму, націоналізму за синхронного почастішання різноманітних криз у межах ЄС. Чинниками, визначальними для якості демократії в державах Балтії, визначено: 1) інституційні (стійкість демократичних інститутів, наявність системи стримувань і противаг, дизайн виборчої системи тощо); 2) політичні (рівень популізму, електоральна підтримка радикальних партій тощо); 3) економічні (дохід на душу населення, рівень життя тощо); 4) ціннісні (відповідність політичної культури громадян ліберально-демократичному типу).

У четвертому підрозділі *«Особливості демократизації пострадянських країн Балтії та їх адаптації до стандартів ЄС»* успішність демократичних перетворень у регіоні на початку демократизації пояснено наявністю сильної політичної волі еліт держав Балтії, високою прихильністю населення до західної соціальної моделі, сприйняттям провідними ліберальними демократіями цих держав як органічної частини Заходу, активний розвиток моделі раціонального підприємницького капіталізму та інноваційного підприємництва тощо. Підкреслено, що сприяння ЄС та інших міжнародних інституцій зумовило видозміну інституційного дизайну національних політичних систем балтійських країн, але недостатньо змінило політичну культуру населення. Наслідком цього нині є акцентуація на консерватизмі, націоналізмі, а також яскраво простежується популізм в політичній риторичі. В той же час є помітним відцентрування від ліберально-демократичних цінностей.

У висновках до першого розділу наголошено на недостатньому вивченні політичною наукою питання відповідності «молодих» держав-учасниць ЄС інституційним та ціннісним стандартам ЄС. Аргументовано: держави Балтії останніми роками сповільнили темпи ліберально-демократичних перетворень, що спричинене, передусім, проблемами в площині цінностей населення та недостатньою увагою ЄС до подальшої ліберальної демократизації держав з нестійкими традиціями демократії, правової держави, громадянського суспільства.

У другому розділі **«Стагнація ліберальної демократії в країнах Балтії: основні причини та прояви в умовах глобального погіршення якості демократії»** вивчається політика ЄС у напрямку поглиблення ліберально-демократичних перетворень у державах-учасницях на прикладі кейсів держав Балтії, запропонована авторська оцінка процесів стагнації / регресу демократії в цьому регіоні ЄС.

У першому підрозділі *«Особливості політики ЄС щодо поглиблення ліберальної демократизації у державах Балтії»* аргументовано, що поставлені ЄС останніми роками завдання недостатньо спрямовані на запобігання та протидію зниженню якості демократії в державах-учасницях, зміцнення у політичній культурі громадян цінностей ліберальної демократії. Звернено увагу на неналежну увагу інституцій ЄС до держав-учасниць останніх розширень (зокрема, й балтійських), де довгостроково демократичні принципи не були нормою публічно-приватних взаємодій, а відтак – наявна стагнація процесів демократичної трансформації на тлі активізації консервативних, націоналістичних акторів політики.

У другому підрозділі *«Дефекти демократії Естонії в умовах глобального погіршення якості ліберальної демократії»* відзначено, що Естонія є лідером ліберально-демократичних трансформацій з-поміж держав Балтії. Посткомуністичні перетворення тут донедавна мали висхідну динаміку, однак після останніх парламентських виборів 2019 р. сповільнилися, позаяк до Рійгікогу (а згодом і в уряд) пройшли праворадикальні сили (Консервативна народна партія Естонії (EKRE)). Зміцнення позицій консервативних, праворадикальних акторів політики долучило Естонію до загальнопланетарного процесу піднесення правого радикалізму та демократичного відступу. Тут фіксується тиск на вільні медіа та журналістів, прояви інтолерантності, наростання мови ворожнечі, атакуються мультикультурні цінності тощо. Автор доводить: проблеми якості демократії в Естонії зумовлені особливостями політичної культури естонців, яка ще не відповідає цінностям населення західноєвропейських або ж нордичних країн. Цінності виживання для естонців (як і в латвійців та литовців) наразі домінують над цінностями самовираження, що становить проблему для перспективи поглиблення ліберально-демократичних реформ.

У третьому підрозділі *«Сповільнення ліберально-демократичних перетворень у Латвії: інституційний і ціннісний виміри»* дисертант наголошує: у Латвії ліберальна демократія ще менш стійка, ніж в Естонії, а її цінності – контрверсійні для багатьох громадян. Після парламентських виборів 2018 р., на яких підтримку отримали антисистемні, популістські, консервативні сили (партія «Кому належить держава?»)

(KPV LV), Нова консервативна партія (JKP) та ін.), прогнозується сходження Латвії від ліберальної до електоральної демократії. Причиною цього є не лише незавершеність інституційних перетворень, а й недостатні зусилля як влади, так і громадянського суспільства Латвії щодо зміни цінностей населення відповідно до західного ліберально-демократичного стандарту. Консервативні цінності залишаються панівними, що проявляється як у поведінці громадян, так і в діях влади (наприклад, відмова ратифікувати Стамбульську конвенцію та Глобальний пакт про міграцію). Міцно укоріненими є рудименти попередньої недемократичної політичної культури, які вступають у суперечність із ціннісною парадигмою ЄС.

У четвертому підрозділі *«Проблеми якості демократії Литви: вплив популізму та мінливості партійного ландшафту»* констатовано, що настрої євроскептицизму, популізму, радикалізму і т.д. не є істотно виражені та підтримувані в Литві, але на постінтеграційному етапі ліберально-демократичні цінності тут випробовуються на стійкість. Парламентські вибори 2020 р. на тлі соціально-економічних деструктивних наслідків пандемії COVID-19 засвідчили посилення підтримки консервативних політичних акторів («Союз вітчизни – Християнські демократи Литви» (TS-LKD)). В цілому консервативний політичний порядок денний не супроводжувався досі радикальними ініціативами, завдяки чому Литві вдавалося уникати різкого наростання дефектів ліберальної демократії. Водночас у литовців глибоко вкорінені соціальні забобони та з'явилися нові соціальні фобії. Литовська спільнота незмінно дотримується консервативної позиції в питаннях шлюбу та сім'ї. Зусилля литовських державних інституцій зі запобігання неорасистській, гомо-/трансфобній та іншій мові ворожнечі не є достатніми.

У висновках до другого розділу відзначено: питання якості демократії для ЄС витіснені комплексом інших проблем (безпекова та міграційна політика, пом'якшення наслідків пандемії COVID-19 та ін.). Контроль ЄС за дотриманням стандартів ліберальної демократії в державах Балтії оцінено як недостатній з огляду на зниження якості демократії в останні роки. Підкреслено, що політичні еліти країн Балтії більш схильні до ліберально-демократичних взаємодій у межах ЄС, аніж до акценту на національних інтересах (як Угорщина, Польща та ін.). Для держав Балтії партнерство з ЄС залишається пріоритетом. У забезпеченні національного інтересу держави Балтії наразі не протистоять інституціям ЄС, однак наростання популізму та радикалізму в політиці Естонії, Латвії та Литви може змінити траєкторію взаємодії цих держав з ЄС.

У третьому розділі **«Особливості практичної реалізації основних громадянських, політичних прав та свобод людини і громадянина у державах Балтії»** пропонується авторська оцінка проблем у площині правореалізації в державах Балтії на прикладі свободи слова, участі в управлінні державними справами, свободи об'єднань і мирних зібрань.

У першому підрозділі *«Проблеми реалізації свободи слова та свободи діяльності медіа в державах Балтії: відповідність стандартам ЄС»* констатовано, що довгостроково ЄС багато уваги приділяв захисту свободи слова, незалежної

журналістики в державах Балтії та ін., але після 2004 р. ініціативи ЄС щодо зміцнення гарантій свободи слова та медіасвободи в Естонії, Латвії та Литві сповільнилися, а в окремих питаннях наявний регрес. Автор аргументує, що попри відсутність наразі резонансних злочинів у медіапросторі країн Балтії, інститути національних держав недостатньо послідовні в реалізації медіаполітики ЄС. Зберігається та наростає тенденція до політичної залежності медіа. Політичні спроби «захоплення» медіа та неспроможність державної влади у багатьох випадках захистити свободу ЗМІ набувають в країнах Балтії висхідного характеру. Акцентовано на комплексі проблем запобігання та протидії мові ворожнечі у медіа.

У другому підрозділі *«Особливості реалізації в державах Балтії політичних прав на участь в управлінні державними справами, свободу об'єднань і мирні зібрання»* привернено увагу до інституту негромадян, який існує у двох із трьох держав Балтії (Естонія, Латвія) і визначає реалізацію політичних прав та свобод населення цих держав. Оскільки ЄС прийняв політику Естонії та Латвії щодо інституту негромадян, то факт існування такої групи в структурі населення не вносить гостроту у взаємини з ЄС, особливо з огляду на нещодавнє розв'язання проблеми надання громадянства дітям негромадян, народжених в Естонії та Латвії. Відзначено, що на інституційному рівні відсутні інші норми національного законодавства, які б звужували б політичні права та свободи в Естонії, Латвії та Литві співвідносно права ЄС. Однак на ціннісному рівні, з огляду на незміцнілі характеристики ліберально-демократичної культури населення, наявними є проблеми практичної реалізації окремих прав і свобод, найперше – права на мирні зібрання, що співвідноситься з проблемою толерантності / інтолерантності.

У висновках до третього розділу відзначено, що перед балтійськими державами гостро стоять проблеми належного фінансування медіа, гарантування незалежності журналістів, протидії дезінформації в онлайн-просторі, особливо на тлі активізації пропагандистських кампаній Російської Федерації, недопущення олігархічного контролю за ЗМІ, нормативно-правового врегулювання проблеми мови ворожнечі в Інтернеті. Відзначені наявні в державах Балтії проблеми медіаграмотності населення та неефективні дії державних інститутів щодо її підвищення. Наголошено, що на практичну реалізацію конституційно гарантованих прав і свобод часто негативно впливають особливості політико-правової культури населення, зокрема проблеми у площині толерантності, наявних соціальних фобій тощо.

У четвертому розділі **«Відповідність держав Балтії принципу гендерної рівності та стратегіям ЄС щодо досягнення гендерного паритету»** запропонована авторська оцінка політики Естонії, Латвії та Литви в частині відповідності гендерно зорієнтованим стратегіям ЄС. Зосереджено увагу на комплексі проблем, які утруднюють досягнення державами Балтії відповідності курсу ЄС на всебічне уможливлення гендерної рівності.

У першому підрозділі *«Інституційні та ціннісні перешкоди відповідності Литви політиці ЄС зі зміцнення гендерної рівності»* зазначено, що попри відродження

жіночого руху, ратифікацію Литвою основних міжнародно-правових актів, які унормовують питання рівності статей, перманентне удосконалення законодавства відповідно до норм ЄС, в країні зберігається розрив між теоретичним декларуванням гендерної рівності та фактичною гендерною нерівністю. Антигендерні настрої підтримуються консервативними акторами політики, що ідеологічно спираються на багатовікові патріархальні традиції та стереотипи про гендерні ролі. Литва наразі не досягла стандартів гендерної рівності, а сексизм і дискримінація жінок зберігаються в різноманітних латентних формах. Дисертант аргументує, що темпи руху Литви до гендерної рівності повільніші, ніж в інших держав Балтії; підкреслено, що після вступу до ЄС Литва не прогресує в частині зміцнення гендерного паритету.

У другому підрозділі *«Реалізація принципу гендерної рівності в умовах домінування консервативної складової політико-правової культури: аналіз кейсу Латвії»* доведено, що на відміну від Литви, Латвія демонструє хоч і незначне, але стабільне зміцнення принципу гендерної рівності, аргументом чому є зростання представленості жінок в органах влади. Наголошено, що Латвію від інших держав Балтії відрізняє відсутність інституту спеціалізованого омбудсмена з питань гендерної політики. Гендерна рівність, як ліберально-демократична цінність, у Латвії приживається вкрай повільно та нашоухується на несприйняття широких прошарків суспільства. Традиційно значущими залишаються сімейні цінності патріархального типу; свобода від консервативних стереотипів ще не є стійкою. Зберігаються гендерна сегрегація на ринку праці та в освіті; проблему становить гендерно-орієнтоване насильство. Власне в ціннісному вимірі запропоновано шукати пояснення відмови Латвії (як і Литви) ратифікувати Стамбульську конвенцію.

У третьому підрозділі *«Перешкоди поглибленню гендерних реформ в Естонії в умовах висхідного консервативно-радикального курсу влади»* зацентровано увагу на тому, що попри найкращі позиції Естонії в Індексі гендерної рівності з-поміж балтійських держав, ця держава істотно відстає від держав-лідерів ЄС за критерієм гендерної рівності. В Естонії є найвищий рівень розриву в оплаті праці не лише в групі країн Балтії, а загалом у ЄС; однак позитивом є його поступове скорочення. Також зберігається дуже високий рівень сімейного насилля, однак держава проводить політику запобігання та протидії таким протиправним діям, чому сприяє курс глави держави К. Кальюлайд. Водночас дисертант доходить висновку, що окрім інституту глави держави, інші органи влади Естонії, в компетенції яких є гендерні питання, безініціативні та повільні. Різке збільшення представництва консервативної партії ЕКРЕ у законодавчій та виконавчій владі Естонії та входження її представників до уряду посилює антигендерну риторичку з мотиву збереження та захисту традиційних цінностей. Відтак, для Естонії важливе значення мають: розв'язання проблеми збільшення участі жінок на ринку праці; зменшення розриву в розмірі зарплат і пенсій; впровадження політики рівної участі у процесах прийняття рішень; боротьба з гендерним насильством та сприяння правам жінок; впровадження гендерно-орієнтованого бюджетування та практики гендерних квот і т. д.

У висновках до четвертого розділу відзначено, що чинник євроінтеграції став спонукою для держав Балтії долучитися до реалізації принципу гендерної рівності. Водночас Естонії, Латвії та Литви досі характерні «скляні стіни» та «скляна стеля» (наявні горизонтальна та вертикальна сегрегація), особливо на ринку праці. Наростання радикалізму, консерватизму в політиці сприяє висхідній гендерно-упередженій риториці. Продовжують виникати (особливо в умовах пандемії COVID-19) нові дискримінаційні практики в сфері зайнятості, посилюється сегрегація на ринку праці; очевидною є фемінізація бідності. Основну проблему держав Балтії дисертант вбачає в їх формальній, декларативній зорієнтованості на створення стійких інституційних механізмів, які б сприяли реалізації принципу гендерної рівності, але не на зміну ціннісної парадигми, завдяки чому в політико-правовій культурі населення утвердилася б лояльність до гендерної рівності. Прогрес держав Балтії в зміцненні гендерної рівності наразі повільний; традиційні гендерні ролі, гендерні стереотипи залишаються дуже стійкими до змін у пострадянських країнах Балтії.

У п'ятому розділі **«Відповідність держав Балтії принципу толерантності як передумови поступу об'єднаної Європи»** група держав, яка виступає об'єктом дослідження, вивчена на предмет відповідності принципу толерантності, який має пріоритетне значення в системі принципів функціонування ЄС. Визначено основні причини, які перешкоджають зміцненню цього принципу та зумовлюють інтолерантні практики в соціально-політичній сфері Естонії, Латвії та Литви.

У першому підрозділі *«Відповідність Естонії принципу толерантності як передумови поступу Об'єднаної Європи»* аргументовано, що на інституційному рівні в Естонії існує чітка позиція, що протидія усеможливим проявам інтолерантності є запорукою подальшого ліберально-демократичного поступу Естонії у складі ЄС. Відзначено, що стрімкої наростальної динаміки інтолерантності (як у випадку окремих країн ЄС) Естонія нині не увиразнює, однак в окремих сферах життєдіяльності проблеми очевидні: інтолерантність в окремих етнонаціональних питаннях, щодо сексуальних меншин, негативні стереотипи та соціальні фобії щодо окремих соціальних груп, висхідна мова ворожнечі тощо. Закцентовано, що найгострішою є інтолерантність до ЛГБТІ-спільноти, гомофобія, хоч на інституційному рівні прогрес Естонії очевидний – легалізовано для одностатевих пар інститут цивільного партнерства, на відміну від Латвії та Литви. Голосування значної кількості естонців за партії, які озвучують інтолерантні гасла (наприклад, партію ЕКРЕ) засвідчує недостатню зрілість ліберально-демократичних цінностей у політико-правовій культурі громадян цієї держави.

У другому підрозділі *«Толерантність vs інтолерантність: кейс Латвії як увиразнення ціннісної та інституційної амбівалентності»* доведено, що державна політика Латвії з протидії інтолерантності спрямована лише на частину проблемних сфер, у той час, як інші – замовчуються або ж відкрито ігноруються. Нормативно-правова база Латвії не уповні відповідна законодавству ЄС; частина рекомендацій ЄС щодо мінімізації ситуацій, сприятливих для поширення інтолерантних деструктивних

практик, не були виконані. Проблемними в частині просування принципу толерантності та запобігання проявам інтолерантності в Латвії залишаються: збереження високого відсотка негромадян в структурі населення країни; висока інтолерантність до сексуальних меншин; маргіналізація ромської громади; прояви антисемітизму, особливо в Інтернет-дискурсі; високий рівень нетерпимості до біженців (мігрантофобія, ісламофобія); недостатня увага держави в частині запобігання та протидії мові ненависті й слабка промоція контрмовлення зі сторони держави та громадянського суспільства у відповідь на расистську, гомо-/трансфобну та іншу мову ворожнечі. Причини названих та інших проблем не в останню чергу автор дослідження вбачає у характеристик політико-правової культури населення Латвії, де ще сильно виражені різні форми нетерпимості, нестійкою є прихильність до неоліберально-демократичних цінностей, на просування яких власне і зорієнтований ЄС.

У *третьому підрозділі «Соціальна тривожність і фобії на ґрунті інтолерантності: кейс Литви»* підкреслено, що в Литві наразі недостатньо ефективно застосовуються правові механізми захисту прав та свобод людини і громадянина щодо сексуальних, національних меншин, біженців та інших уразливих в частині толерантності груп. Компетентність правоохоронних і судових органів є невисокою для належного реагування на протиправні дії, скоєні на ґрунті ненависті, зі застосуванням мови ворожнечі тощо. Відзначено, що литовське суспільство пасивне у протидії інтолерантним практикам з причин панівного консервативного характеру культури литовців, а також нестійкості ліберально-демократичних цінностей у політико-правовій культурі литовців. Це проявляється в сильно виражених страхах, руйнівних стереотипах, невиправданих фобіях щодо біженців, іноземних громадян, окремих видів меншин тощо. В структурі громадянського суспільства активним є сегмент праворадикальних, популістських та інших організацій, які розпалюють мову ненависті в литовському суспільстві на ґрунті антисемітизму, гомофобії та ін. У литовців проявляється доволі висока прихована нетерпимість у взаєминах з людьми, відмінними за етнічними, расовими, сексуальними та іншими ідентифікаціями. Сильний релігійний консерватизм литовців позначається на рівні толерантності, зумовлює високий рівень гомофобії та інших соціальних фобій. Основна відмінність Литви від інших пострадянських держав Балтії в частині просування принципу толерантності полягає в особливостях надання громадянства у перші роки незалежності, що запобігло появі в структурі населення групи негромадян.

У *висновках до п'ятого розділу* відзначено, що спільним для держав Балтії в частині протидії інтолерантності є наявність проблем не лише на інституційному рівні (невиконання окремих рекомендацій ЄС в частині просування принципу толерантності), а передусім на аксіологічному рівні (населення не уповні сприйняло ліберально-демократичні цінності, на просування яких спрямований ЄС). Державні інститути Естонії, Латвії та Литви наразі не увиразнюють послідовну політику подолання інтолерантності та інтеграції стигматизованих груп.

У шостому розділі «Відповідність держав Балтії антикорупційним цілям ЄС: інституційний і ціннісний рівні» окреслено питання успішності антикорупційної політики Естонії, Латвії та Литви, визначено комплекс проблем, які перешкоджають подоланню різних форм корупції та досягнення відповідності завданням ЄС зі запобігання та протидії широкому спектру форм отримання неправомірної вигоди та корупції.

У першому підрозділі *«Регрес Латвії в запобіганні та протидії корупційним практикам: аналіз причин, наслідків, форм прояву»* констатовано, що до 2002 р. антикорупційні реформи у Латвії радше були імітацією і тільки зростання ймовірності вступу до ЄС надало їм практичних обрисів. Нинішній комплекс антикорупційних заходів автор характеризує як недостатній, у результаті чого Латвія з-поміж країн ЄС залишається на низьких позиціях за рівнем добробуту, якості життя, конкурентоздатності тощо. За роки членства в ЄС саме корупція спричинила сильний «відтік мізків» з країни; високим є рівень фаворитизму при формуванні урядів та інших органів влади; на деяких етапах антикорупційний орган ставав об'єктом політичного контролю. Проблеми незалежності медіа ускладнюють проведення антикорупційних розслідувань. Громадська думка в Латвії дуже повільно еволюціонує в керунку нетолерування корупційних практик. На країну в частині увиразненості корупції продовжує впливати російський чинник. Значним залишається тіньовий сектор економіки. Антикорупційне законодавство не застосовується ефективно. Корупція тією чи іншою мірою присутня у сферах державних закупівель, охороні здоров'я, будівництва, транспорту, фінансування політичних партій та ін. Готовність латвійців викривати корупцію є низькою й причини цього вбачаємо в ціннісному вимірі, параметрах їх політико-правової культури. Відтак, Латвію розглядаємо як країну з високим ризиком поглиблення корупції, хоча певні реформи в цій державі помітні, найперше – в частині протидії відмиванню грошей.

У другому підрозділі *«Стагнація Литви в антикорупції: причини, прояви, наслідки»* аргументовано, що саме корупція залишається чинником, який сповільнює демократичний розвиток Литви. Якщо для Латвії характерний антикорупційний регрес, то для Литви – стагнація, однак в обох країнах спільними є причини корупції: радянська спадщина, нестійкість молодих демократичних інституцій, слабкість антикорупційних цінностей громадян, прогалини в антикорупційному законодавстві, невисока антикорупційна культура (як приватна, так і корпоративна) тощо. У дисертації автор констатує, що деструктивні корупційні практики в Литві особливо виражені в формі топкорупції. Якщо у більшості країн ЄС основними суб'єктами неправомірної вигоди та корупції найчастіше є політики та політичні партії, то у Литві – державні установи: заклади системи охорони здоров'я державної форми власності, дозвільні органи, митна служба тощо. Значним залишається тіньовий сектор економіки (хоч і меншим за латвійський). Саме в Литві з-поміж країн Балтії найвищою є корупція у державних закупівлях. Уразливим до корупції залишається банківський сектор, хоча останнім часом зміцнився контроль держави над фінансовими компаніями, посилилася

превенція відмивання грошей; в країні активізувалася фінансова розвідка. Високий ризик корупції несе в собі судова влада Литви («торгівля правосуддям»). Водночас досягнуто успіху в мінімізації політичної корупції; лише у Литві нині наявний реєстр лобістів. Також тут, у порівнянні з іншими країнами Балтії, доволі розвинений сегмент антикорупційних організацій у структурі громадянського суспільства. Це дозволило дисертанту висловити припущення, що Литва поступово змінює імідж держави, якій вигідна корупція, однак запобігання та протидія різноманітним деструктивним практикам усе ще недостатні.

У *третьому підрозділі «Антикорупційний прогрес Естонії як результат інституційних та ціннісних змін в державі та суспільстві»* підкреслено лідерські позиції Естонії в антикорупції не лише в групі балтійських держав, а й загалом у ЄС. Зауважено, що антикорупційні позиції Естонії незмінно зміцнюються. Ця країна швидко зуміла відійти від партикуляризму до прозорих методів управління завдяки руйнуванню ще у 1990-х роках радянських корумпованих мереж, національно-державній люстрації, масштабній ротачії кадрів, очищенню судової влади (реформи М. Лаара). Відзначено, що антикорупційний прогрес Естонії був досягнутий без створення спеціального антикорупційного органу. Бюрократична корупція мінімізована е-урядуванням (система X-Road забезпечує отримання онлайн 99% державних послуг). Головним успіхом Естонії вважаємо створення держави та суспільства з високою прозорістю, довірою та ефективністю. Держава докладает великих зусиль для підвищення обізнаності естонців щодо корупції та запобігання їй. Водночас дисертант підкреслює збереження низки проблем, наприклад, не всі справи про корупцію вдається довести до обвинувальних вироків, наявні труднощі з конфіскацією майна, набутого завдяки корупції (воно «зникає» на етапі слідства). Однак, Естонію доцільно позиціонувати як інноватора у розробці нових механізмів запобігання та протидії корупційним практикам.

У *висновках до шостого розділу* відзначено, що держави Балтії провели антикорупційну реформу на вимогу інституцій ЄС на етапі набуття членства, однак після розширення ЄС 2004 року одним із них вдалося втримати, посилити результати реформ, а інші – зберегли латентну стійкість деструктивних інститутів, корупційний прагматизм тощо. Якщо Естонія – лідер антикорупції та є на рівні в цьому процесі з провідними державами ЄС, то Литва в останні роки увиразнює стагнацію, а Латвія – навіть регрес антикорупції. Причини цього – як інституційні, так і ціннісні. Держави Балтії займають проміжні позиції за темпами антикорупції між лідерами антикорупції (Данія, Фінляндія, Швеція та ін.) та аутсайдерами (Болгарія, Греція, Італія, Мальта, Румунія, Словаччина, Угорщина, Хорватія). Це засвідчує доволі значну увагу Естонії, Латвії та Литви до широкого кола проблем, пов'язаних із корупцією, за одночасного збереження великої кількості проблемних питань та постійної появи нових викликів, які потребують оперативного реагування у частині як запобігання, так і протидії майбутнім корупційним практикам.

У **висновках** сформульовано основні результати дослідження, наведено теоретичні узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукової проблеми – оцінки відповідності держав Балтії на інституційному та ціннісному рівні ліберально-демократичному курсу розвитку ЄС у постінтеграційний період (2004–2020 рр.).

1. Відповідність Естонії, Латвії та Литви інституційним та ціннісним вимогам ЄС до держав-учасниць узалежнена від проблеми якості демократії (її погіршення) як на загальнопланетарному рівні, так і на рівні ЄС. Упродовж уже другого десятиліття (особливо від 2008 року) прогрес ліберальної демократії сповільнюється, збільшується кількість держав з рецидивами авторитаризму. Зростає спільнота розчарованих в ефективності ліберальної демократії, що має своїм наслідком висхідну недовіру владі, інтолерантність щодо різноманітних меншин, радикалізацію політики, посилення позицій популістів (як правих, так і лівих), продукування мови ворожнечі тощо. В ЄС ліберальна демократія переживає кризу, доказом чого є суперечності щодо ліберально-демократичних цінностей між державами-учасницями. Хоч наразі в основному зберігається сприйняття демократії як оптимального політичного режиму, однак упевненість громадськості в цьому вже друге десятиліття втрачає стійкість під тиском неоавторитарного виклику. На цьому тлі нерезультативними видається частина декларованих ініціатив ЄС щодо інвестування в зміцнення стійкості неоліберальних демократій. Не зміцнення демократичних цінностей у «молодих» демократіях ЄС, розвиток інноваційної економіки, протидія кліматичним змінам, створення нових робочих місць, розв'язання міграційної кризи, а віднедавна – боротьба з пандемією COVID-19 актуалізувалися як пріоритети ЄС. Однак, за наявних дефектів демократії та динамічного погіршення її якості, запобігання руйнування основ ліберальної демократії мало б стати пріоритетом для ЄС. Відсутність цілісної політики зміцнення ліберальної демократії, є однією зі серйозних загроз перспективі ефективного функціонування ЄС.

2. Держави Балтії у процесі виконання вимог ЄС як кандидати на вступ пройшли значну ліберально-демократичну модернізацію, що свідчить про потенціал ЄС в питанні реалізації нормативної влади щодо держав-кандидатів. Однак, після 01.05.2004 р. щодо держав п'ятої «хвилі» розширення ЄС нормативна влада інституцій ЄС не реалізовується послідовно та у необхідному обсязі. Наслідком цього стало те, що частина нових держав-учасниць ЄС, зокрема й балтійські, в окремих значущих питаннях не уповні узгоджують свою національну політику з продемократичним курсом ЄС, ігнорують цінності ліберальної демократії, неналежно стримують різноманітні неліберальні ініціативи, продуковані національними суб'єктами політики консервативного, націоналістичного та ін. типу.

З боку ЄС наразі недостатньо висловлювати уже традиційні «занепокоєння» загостренням певної проблеми. Нині дії ЄС щодо покращення якості демократії, запобігання дедемократизації не цілісним планом ініціатив ЄС щодо покращення якості демократії в «молодих» державах-учасницях. Очевидно, що наявний спектр інструментів ЄС (ст. 7 Договору про ЄС та ін.) неналежно застосовується або ж не є

достатнім, щоб ефективно реагувати на погіршення якості демократії в державах-учасниках. Система таких інструментів потребує перегляду шляхом інституціалізації новітніх механізмів контролю за дотриманням ліберально-демократичних стандартів державами-учасниками відповідно до новітніх викликів.

3. Держави Балтії характеризує останніми роками сповільнення темпів ліберально-демократичних перетворень, хоча проблема не настільки гостра, як в окремих «молодих» демократіях Центральної та Східної Європи (Угорщині, Польщі та ін.). Поточні процеси в Естонії, Латвії та Литві найточніше, на нашу думку, характеризує оцінка «стагнація ліберальної демократизації». На це вказує: продукування національними урядами окремих неліберальних ініціатив та їх практичне впровадження; висхідна динаміка популізму; агресивна реакція окремих політичних акторів на політику ЄС; прояви інтолерантності щодо меншин (етнічних, сексуальних та ін.) та неналежна реакція на них інститутів держав Балтії; висхідна мова ворожнечі тощо.

Серед першопричин нинішнього ліберально-демократичного відставання держав Балтії виділено: відсутність довготривалої демократичної традиції; вплив фінансово-економічних криз, а відтак – зміни в доходах населення; прийняття популістської риторики партіями як політичної стратегії; недостатня послідовність ЄС у гарантуванні стійкості ліберально-демократичних принципів у державах останніх розширень ЄС та ін. Згруповано причини стагнації ліберальної демократизації Естонії, Латвії та Литви: 1) інституційні (стійкість демократичних інститутів, ефективність функціонування системи стримувань і противаг, дизайн виборчої системи тощо); 2) політичні (рівень популізму, електоральна підтримка популістських партій); 3) економічні (дохід на душу населення, рівень життя тощо); 4) ціннісні (відповідність політичної культури громадян ліберально-демократичному стандарту ЄС, рівень толерантності / інтолерантності до «Інших» тощо). Названий перелік причин не є вичерпним.

4. Успішність демократичних перетворень держав Балтії до часу їх вступу до ЄС була зумовлена високою прихильністю населення до західної моделі розвитку, сприйняттям провідними ліберальними демократіями західних держав Балтії як органічної частини Заходу. Безумовним позитивом став розвиток в незалежних Естонії, Латвії та Литві моделі раціонального підприємницького капіталізму, інноваційного підприємництва, розбудови ліберального ринку, що відкрило доступ до західних інвестицій та новітніх технологій. Демократизація інститутів держави та суспільства, реформування економіки, національне будівництво тощо були синхронізовані з європейським та євроатлантичним вибором Естонії, Латвії та Литви, причому для проведення цих реформ у них була наявна сильна політична воля (послідовність у проведенні люстрації є прикладом цього). Ці процеси супроводжувалися сильними зовнішніми впливами (чинники Брюсселя та Москви).

Зовнішній тиск ЄС та інших міжнародних інституцій сприяв видозміні інституційного дизайну політичної системи, змінив процедури прийняття політичних

рішень (інституційний вимір реформ). Однак він недостатньо конструктивно вплинув на політичну культуру національних еліт та соціальні відносини (ціннісний вимір ліберально-демократичної модернізації), що є спільною проблемою усіх держав Балтії та закономірно є довготривалим і болісним процесом. Наслідком цього став деякий відхід невдовзі після набуття членства в ЄС політичних еліт країн Балтії від ліберально-демократичного курсу за одночасного наростання в політиці популізму, консерватизму, націоналізму тощо. Історична спадщина, рудименти тоталітарного минулого позначилися на значущості (деяке відторгнення) ліберально-демократичних норм і цінностей як політичною елітою, так і населенням (зберігаються такі характеристики політичної культури, як патерналізм, корупційний прагматизм, непотизм та ін.). Досі відчутним є деструктивний спадок радянського періоду в історії держав Балтії, який за три останні десятиліття не був уповні усунений: політичні еліти частково продовжують функціонувати під його впливом, громадяни залишаються чутливими до популістських аргументів тощо.

Спільною проблемою країн Балтії є акцент за роки євроінтеграції та членства в ЄС на реформуванні інституційного дизайну політичної системи, покращенні правових процедур прийняття політичних рішень, однак недостатніми є конструктивні зміни в політичній культурі еліт та населення, що сповільнює ліберально-демократичні перетворення.

5. Політичні еліти країн Балтії наразі більш схильні до партнерства в межах ЄС, аніж до акценту на національних інтересах (як, наприклад, країни V4), а відтак більш виважені в гострих питаннях (міграційні квоти, права меншин та ін.). Дефекти ліберальної демократії посилюються під впливом: 1) наростання загальноєвропейських проблем на тлі глобальної економічної кризи (від 2008 р.); 2) загальноєвропейської міграційної кризи (від 2015 р.); 3) початку чергового соціально-економічного спаду в результаті пандемії COVID-19 (2020 р.). Якщо в одних країнах ЄС ерозія демократії вже упродовж десятиліття має висхідну динаміку, то в країнах Балтії радше маємо справу зі збереженням консолідованої демократії за чітко вираженої стагнації ліберально-демократичних перетворень та наявних особливостей кожної з держав Балтії.

Особливості деконсолідації ліберальної демократії в країнах Балтії:

– ліберально-демократичний регрес Естонії активізований приходом до законодавчої та виконавчої влади (2019 р.) партії EKRE. Це зумовило ріст інтолерантності, антидемократичний тиск на медіа, висхідну мову ворожнечі, активізацію етнопопулістів, атаку на мультикультурні цінності тощо. Підтримка естонцями цієї партії є визначальною для поглиблення відходу від цінностей ліберальної демократії. Водночас показники якості демократії Естонії наразі є найкращими в межах Балтії;

– у Латвії інституційні ліберально-демократичні перетворення не є завершені, а на аксіологічному рівні панівними є консервативні цінності. Цінності виживання ще сильно значущі для латвійців, однак серед молоді зростає значення цінностей

самовираження як основи ліберально-демократичного поступу. Стійкість ліберальної демократії погіршилася після парламентських виборів-2018, на яких здобули підтримку популістські партії консервативного спрямування. На політику продовжує здійснюватися деструктивний олігархічний вплив, хоча більшість олігархів вже «витіснені» з політики;

– в Литві чітко увиразнена стагнація в зміцненні ліберально-демократичних цінностей на етапі після вступу до ЄС. Консервативні політичні сили є найбільш підтримувані (за результатами парламентських виборів 2016 та 2020 років). Хоч Литовський союз селян і зелених (LVŹS) у попередні роки впроваджував консервативний політичний порядок денний, однак без радикальних ініціатив, завдяки чому досі Литві вдавалося уникати різкого наростання дефектів ліберальної демократії. Водночас в країні фіксуються прояви антисемітизму, неорасизму, неонацизму, ксенофобії, антимигрантські настрої тощо; у литовців ще глибоко вкорінені забобони та з'явилися нові етнічні стереотипи.

б. В аналізі практичної реалізації політичних прав та свобод людини та громадянина у країнах Балтії в контексті їх відповідності правовій системі ЄС зосереджено увагу на вивченні свободи слова, свободи діяльності медіа, права на участь в управлінні державними справами, свободи об'єднань і мирних зібрань. Дослідження показало: після вступу держав Балтії до ЄС реформи щодо гарантування свободи слова, медіасвободи сповільнилися, а нині навіть очевидний регрес. Інститути держав Балтії недостатньо послідовні в реалізації медіаполітики ЄС, а радикальні актори політики завдяки владним ресурсам просувають ініціативи, які підривають значущість свободи слова та свободи ЗМІ, посилюють ризики для плюралізму медіа. Робляться спроби встановлення політичного контролю над ЗМІ за одночасної неспроможності інститутів держав Балтії належно протидіяти цьому деструктивному процесу. Відтак, перед країнами Балтії стоять проблеми гарантування незалежності журналістів, протидії дезінформації в онлайн-просторі, особливо на тлі активізації пропагандистських кампаній Російської Федерації. Державним інститутам країн Балтії доцільно зосередитися на: програмах максимального убезпечення журналістів та ЗМІ від обмежень їх незалежності та свободи вираження поглядів; унеможливленні політичного втручання в функціонування медіа; державній підтримці незалежних медіа; недопущенні встановлення олігархічного контролю за ЗМІ; підвищенні медіаграмотності населення; проведенні політики запобігання та протидії мові ворожнечі в Інтернеті і т. д.

Значна частина політичних прав і свобод людини та громадянина в країнах Балтії узалежнена від приналежності особи до інституту громадянства цих держав. Наявність інституту негромадян у двох із трьох держав Балтії (Естонія, Латвія) є визначальним чинником реалізації політичних прав і свобод людини та громадянина на теренах пострадянської Балтії. Оскільки ЄС прийняв політику Естонії та Латвії в частині збереження особливого інституту негромадян, то наявність такої групи в структурі населення не вносить гостроту у взаємини з ЄС, особливо на тлі остаточного

розв'язання проблеми надання громадянства дітям негромадян, народжених на території Естонії та Латвії. Державні інститути Естонії та Латвії, громадянські суспільства цих країн мали б докладати більше зусиль саме для появи в негромадянській мотивації натуралізуватися, зокрема заохочувати ініціативи, що формують у негромадян почуття приналежності до держав свого проживання, розвинути їх мотивацію встановити стійкий політико-правовий зв'язок з державами свого проживання. Отже, основна відмінність у реалізації політичних прав і свобод впливає саме з наявності інституту негромадян в Естонії й Латвії та його відсутності в Литві.

На інституційному рівні в державах Балтії відсутні інші норми національного законодавства, які б звужували б політичні права та свободи співвідносно права ЄС. Однак на ціннісному рівні, з огляду на незміцнілі характеристики ліберально-демократичної культури населення Естонії, Латвії та Литви, наявними є проблеми практичної реалізації окремих політичних прав і свобод, найперше – права на мирні зібрання, в ході яких озвучуються позиції, які відмінні від позицій більшості, переважно доволі консервативної за світоглядом.

7. Країни Балтії за роки незалежності та членства в ЄС відродили жіночий рух, ратифікували більшість міжнародно-правових актів, які унормовують питання рівності статей. Євроінтеграційна перспектива виступила сильним спонукальним чинником для країн Балтії провести реформи у частині реалізації принципу гендерної рівності. Естонією, Латвією та Литвою перманентно вносяться зміни до національного законодавства відповідно до рекомендацій ЄС в частині гарантування гендерного паритету. Водночас це недостатньо впливає на подолання розриву між теоретичним декларуванням гендерної рівності та гендерно-нерівними практиками в усіх державах Балтії. Антигендерні настрої є традиційно сильними й увиразнені відкрито (переважно консервативно-націоналістичними акторами політики) або ж (частіше) – латентно. Ідеологічно опір реалізації принципу гендерної рівності опирається на багатотомові патріархальні традиції та стереотипи про гендерні ролі (соціальний консерватизм).

Показово, що включення державними інституціями балтійських держав до політичного порядку денного питання гендерної рівності мотивувалося не внутрішнім запитом суспільства на такі зміни, а необхідністю виконати вимоги ззовні, найперше – з боку ЄС. Усі три держави Балтії є зорієнтовані (в силу свого членства в ЄС) на створення інституційних механізмів, які б формально сприяли реалізації принципу гендерної рівності, але не на зміну ціннісної парадигми, завдяки чому в політико-правовій культурі населення утвердилося б розуміння значущості гендерної рівності. Ця ліберально-демократична цінність приживається на пострадянських теренах Балтії повільно та наштовхується на несприйняття широких прошарків суспільства. Традиційно значущими є сімейні цінності патріархального типу; свобода від консервативних стереотипів не є стійкою. Відтак, попри відповідність у багатьох питаннях на декларативному рівні правовій системі ЄС щодо гарантування гендерної рівності, Естонії, Латвії та Литві наразі не вдалося досягнути стандартів ЄС щодо гендерного паритету. Сексизм і дискримінація жінок зберігаються в чисельних

завуальованих формах, що ускладнює протидію їм. Для Естонії, Латвії та Литви досі характерні «скляні стіни» та «скляна стеля» (горизонтальна та вертикальна сегрегація), особливо – на національних ринках праці. На тлі глобальної пандемії COVID-19 складається враження, що держави Балтії витіснили питання гендерної рівності на задній план. Відтак виникають нові дискримінаційні практики у сфері зайнятості, посилюється сегрегація на ринку праці; очевидною є фемінізація бідності. Нами не було зафіксовано активної позиції владних інститутів Естонії, Латвії та Литви щодо підтримки жіноцтва в умовах карантинних обмежень. Загальний прогрес країн Балтії в зміцненні гендерної рівності нами оцінюється як повільний, однак й поступ ЄС у цьому питанні не можна оцінювати як задовільний. Це свідчить, що реформи з впровадження принципу гендерної рівності нашоухуються на проблему цінностей, що викликає спротив певної частини суспільства, а модернізація в цій сфері проходить болісно та довготривало. Традиційні гендерні ролі, гендерні стереотипи стійкі до змін у пострадянських країнах Балтії, що має однією з найважливіших причин збереження політико-правових стереотипів, консервативних підходів щодо гендерних ролей.

8. Порівняння кейсів Естонії, Латвії та Литви в частині практичної реалізації принципу гендерної рівності дозволило виявити певні відмінності між ними:

– темпи Литви щодо впровадження принципу гендерної рівності з-поміж держав Балтії є найповільнішими й фактично від 2005 року ця держава (на відміну від Естонії та Латвії) не прогресує у зміцненні гендерного паритету. В цьому антиліберальному процесі визначальною є роль Католицької церкви в Литві та консервативних, націоналістичних політичних сил, які зміцнюють свій вплив завдяки електоральній підтримці литовців. Очевидною є потреба литовській владі посилювати увагу до розв'язку проблеми гендерного розриву, зокрема в питаннях оплати праці, насилля в сім'ї, належного представництва жінок у політиці, викорінення стереотипів щодо традиційних гендерних ролей, формування виваженого ставлення до абортів тощо, але найперше уваги потребує зміна ціннісної парадигми литовців щодо гендерної рівності;

– прогрес Латвії хоч і незначний, однак у порівнянні з Литвою він наявний, про що свідчить зростання представництва жінок в органах влади, найперше – парламенті. Від інших держав Балтії Латвію відрізняє відсутність (попри законодавчо закріплену заборону дискримінації за ознакою статі) правової норми, яка б чітко закріпила принцип гендерної рівності, а також тут відсутній інститут спеціалізованого омбудсмена з питань гендерної політики (такий інститут є в Естонії та Литві). Міжінституційна співпраця в Латвії щодо запобігання дискримінації за ознакою статі та впровадження принципу гендерної рівності є слабкою. Великою проблемою в Латвії є гендерно-орієнтоване насильство. Ширшому прогресу Латвії (як й іншим державам Балтії) перешкоджають доволі сильні консервативні настрої як в суспільстві, так і на рівні політичної еліти, проявом чого є відмова Латвії (як і Литви) ратифікувати Стамбульську конвенцію;

– Естонія має найкращі позиції серед країн Балтії в Індексі гендерної рівності. Тут зростає жіноче представництво в органах влади, ратифікована

Стамбульська конвенція. Однак тут є найвищий рівень розриву в оплаті праці, високий рівень сімейного насилля. Більшість органів влади Естонії (виконавчих), в компетенції яких є розв'язок питань гендерної рівності, працюють (за нашими оцінками) повільно та безініціативно. А нещодавнє зміцнення владних позицій консервативної партії ЕКРЕ посилює антигендерну риторику з мотиву збереження та захисту традиційних цінностей. Нині для Естонії важливе значення мають: розв'язання проблеми збільшення участі жінок на ринку праці та уможливлення їх економічної незалежності; зменшення розриву в розмірі зарплат і пенсій; впровадження політики рівної участі у процесах прийняття рішень; боротьба з гендерним насильством; впровадження гендерно-орієнтованого бюджетування та практики гендерних квот і т. д. Кейс Естонії ілюструє, що попри інституційні реформи, без видозміни ціннісної парадигми естонців істотних змін у досягненні гендерного паритету досягнути не можливо.

9. На інституційному рівні в державах Балтії існує чітке усвідомлення того, що протидія усеможливим проявам інтолерантності є запорукою подальшого демократичного поступу в складі ЄС. Стрімкої висхідної динаміки інтолерантності Естонія, Латвія та Литва нині не демонструють (як це відбувається в деяких державах Центральної та Східної Європи), однак в окремих сферах життєдіяльності цих країн проблеми наявні: інтолерантність в етнонаціональних питаннях та щодо сексуальних меншин, ромофобія, ксенофобія, ісламофобія, поширення мови ворожнечі тощо. Водночас на ціннісному рівні досягнутий незначний прогрес країн Балтії в толеруванні «Інших». Відтак можна констатувати невідповідність держав Балтії принципу толерантності як одному з фундаментальних принципів функціонування ЄС. Держави Балтії в частині інтолерантності об'єднані наявністю проблем не лише на інституційному рівні (невиконання окремих рекомендацій ЄС в частині зміцнення принципу толерантності), а й на ціннісному рівні (населення не уповні підтримує ліберально-демократичні цінності, на яких ґрунтується ЄС).

10. Особливості кейсів Естонії, Латвії та Литви за критерієм їх відповідності принципу толерантності:

– щодо кейса Естонії, то особливістю цієї держави є легалізація інституту цивільного партнерства для одностатевих пар. Однак наявність такого ліберального механізму не сприяє істотному росту толерантності естонців до сексуальних меншин – вона зростає лише в середовищі певних соціально-демографічних груп (найперше, естономовної молоді). Гомофобія в Естонії більш виражена, ніж у середньому по ЄС, однак значно нижча, ніж у сусідніх Латвії та Литві. Зберігаються негативні стереотипи щодо ромів, ісламофобія, ксенофобія, поширеною є мова ворожнечі тощо. Деструктивна інтолерантна динаміка не в останню чергу причиною має електоральну підтримку естонцями таких партій, як ЕКРЕ. Голосування значної кількості естонців за партії, які озвучують мізогіністичні, антисемітські, ксенофобні, гомофобні та расистські настрої, засвідчує недостатню зрілість ліберально-демократичної політичної культури естонців;

– державна політика Латвії з протидії інтолерантності спрямована лише на частину проблемних сфер, у той час, як інші замовчуються або ж відкрито ігноруються. Нормативно-правова база Латвії не уповні відповідна законодавству ЄС; частина рекомендацій ЄС щодо запобігання та протидії інтолерантності не були виконані. Проблемними в частині просування принципу толерантності та запобігання проявам інтолерантності в Латвії залишаються: збереження високого відсотка негромадян в структурі населення країни; висока інтолерантність до сексуальних меншин; маргіналізація ромської громади; прояви антисемітизму, особливо в Інтернет-дискурсі; високий рівень нетерпимості до біженців (мігрантофобія, ісламофобія); недостатня увага держави в частині запобігання та протидії мові ворожнечі й слабка промоція контрмовлення зі сторони держави та громадянського суспільства у відповідь на мову ворожнечі;

– у Литві недостатньо ефективно застосовуються правові механізми захисту прав та свобод уразливих груп (національних меншин, біженців та ін.). Державні інститути непослідовні в подоланні інтолерантності та інтеграції стигматизованих груп. Компетентність правоохоронних і судових органів є невисокою в частині реагування на протиправні дії, скоєні на ґрунті ненависті, зі застосуванням мови ворожнечі тощо. Литовське суспільство пасивне у протидії інтолерантним практикам з причин панівного консервативного характеру політичної культури та нестійкості цінностей ліберально-демократичного типу. Це проявляється в сильно увиразнених страхах, руйнівних стереотипах, невиправданих фобіях щодо біженців, окремих національних меншин тощо. В структурі громадянського суспільства активним є сегмент праворадикальних, популістських та інших організацій, які розпалюють мову ворожнечі в суспільстві на ґрунті антисемітизму, гомофобії та ін. Водночас основна відмінність Литви від Естонії та Литви в частині просування принципу толерантності полягає в іншому підході до надання громадянства, що запобігло низці проблем у площині толерантності щодо групи негромадян.

11. ЄС незмінно здійснює моніторинг рівня корупції в державах-учасниках та визначає державам-учасникам поточні завдання у площині антикорупції, рекомендації щодо механізмів реагування на нові корупційні виклики. Естонія, Латвія та Литва перебувають на проміжних позиціях за темпами антикорупції між лідерами антикорупції в ЄС (Данія, Фінляндія, Швеція та ін.) та аутсайдерами (Болгарія, Греція, Італія, Мальта, Румунія, Словаччина, Угорщина, Хорватія). Це свідчить про доволі високий рівень уваги країн Балтії до широкого кола аспектів, пов'язаних із корупцією, за одночасного збереження великої кількості проблемних питань та постійної появи нових викликів, які потребують оперативного реагування у частині як протидії, так і (особливо!) запобігання (превенції) корупційним практикам.

Попри безумовний антикорупційний прогрес останніх десятиліть Естонії, Латвії та Литви, тут увиразнені корупційні ризики: «торгівля» впливом, «торгівля» правосуддям, нецивілізоване лобіювання, конфлікти інтересів, непотизм, фаворитизм, кронізм та ін. Звісно ж, масштаби названих проблем неспіввідносні тим, які існують в

інших пострадянських державах, однак їх наявність сповільнює процеси подальшого поступу країн Балтії. Згадані проблеми впливають зі ще недостатньої ефективності антикорупційних кампаній, а також відсутності в країнах Балтії атмосфери тотального нетолерування корупції, несформованої демократичної антикорупційної культури населення, слабкості антикорупційного сегмента громадянського суспільства, недостатньої активності журналістів-розслідувачів тощо. Більшість інституційних антикорупційних реформ були проведені на етапі виконання державами Балтії вимог до країн-кандидатів, а нині одним із них (як-от Естонії) вдалося втримати та посилити результати реформ, а інші – зберігають стійкість до деструктивних інститутів і корупційний прагматизм тощо. На ціннісному рівні антикорупційні перетворення набули затяжного та недостатньо ефективного характеру. Отже, причинами збереження корупційних практик (особливо в Литві та Латвії) є: радянська спадщина, нестійкість демократичних інституцій, прогалини в антикорупційному законодавстві, слабкість антикорупційних цінностей громадян, невисока антикорупційна культура (як приватна, так і корпоративна) тощо.

12. Якщо Естонія є лідером антикорупції в групі країн Балтії та навіть гідним конкурентом у цьому процесі провідним державам ЄС, то Литва в останні роки демонструє антикорупційну стагнацію, а Латвія – регрес в антикорупції. Неоднаковими є зусилля цих держав Балтії в інституційних перетвореннях та антикорупційній соціалізації громадян. Основними відмінностями Естонії, Латвії та Литви у сфері антикорупції є:

– Латвія має високий ризик поглиблення корупції, хоча в окремих сферах, наприклад, протидія відмиванню грошей, антикорупційні заходи були ефективні. Показово, що реалізовані антикорупційні реформи, були проведені саме на виконання Копенгагенських критеріїв, а не на вимогу «зі середини» – з ініціативи національних владних інститутів і громадянського суспільства. За роки членства Латвії в ЄС корупція зумовила сильний «відтік мізків». Тут високий рівень фаворитизму при формуванні урядів та інших органів влади. Антикорупційний орган ставав об'єктом політичного контролю; очевидні проблеми незалежності медіа, що ускладнює проведення ними антикорупційних розслідувань; слабким є державний аудит та ін. На країну в частині увиразненості корупції продовжує впливати російський чинник. Значним залишається тіньовий сектор економіки. Антикорупційне законодавство не застосовується ефективно. Найбільш корумпованими сферами нині є державні закупівлі, охорона здоров'я, будівництво, проекти розвитку ЄС, транспорт, фінансування політичних партій та ін. Громадська думка в Латвії дуже повільно еволюціонує в керунку нетолерування корупційних практик. Готовність латвійців викривати корупцію є низькою й причини цього вбачаємо в ціннісному вимірі;

– корупція залишається причиною сповільнення демократизації Литви, яку нині характеризує стагнація в антикорупції. Деструктивні корупційні практики в Литві виражені передусім як корупція на вищих шаблях влади, а не бюрократична або ж побутова. Якщо у більшості країн ЄС основними суб'єктами корупції найчастіше є

політики та політичні партії, то у Литві – державні установи: заклади системи охорони здоров'я державної форми власності, дозвільні органи, митна служба тощо. Значним залишається тіньовий сектор економіки (хоч і меншим за латвійський). У групі країн Балтії саме в Литві найвищою є корупція у сфері державних закупівель. Уразливим до корупції залишається банківський сектор, хоча останнім часом зміцнився контроль держави над фінансовими компаніями, посилилася превенція відмивання грошей; в країні активізувалася фінансова розвідка, зокрема в частині віртуальних валют і в секторі фінансових технологій FinTech. Високий ризик корупції несе в собі судова влада Литви («торгівля правосуддям»). Водночас досягнуто успіху в мінімізації політичної корупції; лише у Литві нині наявний реєстр лобістів. Тут, у порівнянні з іншими країнами Балтії, доволі розвинений сегмент антикорупційних організацій. В цілому Литва поступово віддаляється від свого сприйняття на міжнародній арені як країни, якій вигідна корупція, однак запобігання та протидія їй є недостатньою;

– Естонія контролює корупцію найкраще в групі балтійських держав; її антикорупційні позиції незмінно посилюються. Ця країна швидко зуміла відійти від партикуляризму до прозорих методів управління завдяки послідовному руйнуванню ще у 1990-х роках радянських корумпованих мереж, національно-державній люстрації, масштабній ротації кадрів, очищенню судової влади (реформи М. Лаара). При цьому антикорупційний прогрес Естонії був досягнутий без створення спеціального антикорупційного органу. Бюрократична корупція була мінімізована е-урядуванням (система X-Road забезпечує отримання 99% державних послуг онлайн). Головним успіхом Естонії стало створення держави та суспільства з високою прозорістю, довірою та ефективністю. Держава докладас великих зусиль для підвищення обізнаності естонців щодо корупції та запобігання їй. Водночас не всі справи про корупцію завершуються обвинувальними вироками; наявні труднощі з конфіскацією майна, набутого завдяки корупції (воно «зникає» на етапі слідства). Однак Естонію можна позиціювати як інноватора в розробці нових механізмів запобігання та протидії різним типам корупції;

13. Підтверджено висунуті гіпотези:

– домінування цінностей, які не є за змістом ліберально-демократичними, сповільнюють прогресивні інституційні перетворення, необхідні для приведення політики Естонії, Латвії та Литви у відповідність зі стратегіями розвитку ЄС. Для поглиблення ліберально-демократичних реформ і зміцнення позицій держав Балтії як держав-учасниць ЄС недостатніми є інституційні реформи, ініційовані ззовні (ЄС, інші міжнародні актори) чи зі середини (інституції держав Балтії, громадянське суспільство). Інституційні реформи повинні супроводжуватися змінами в політичній культурі населення шляхом зміцнення прихильності широких верств населення до ліберально-демократичних цінностей. Від ціннісної компоненти реформ на пряму узалежнена якість демократії. Якщо демократичні політичні інститути й можуть бути встановлені на початкових етапах демократичного переходу за ініціативою зовні та без

масової підтримки населення, то надалі (для зміцнення та ефективного функціонування) вони потребують відповідних цінностей, знань населення;

– сучасна стагнація та в окремих випадках і регрес держав Балтії в зміцненні якості демократії, подоланні розривів з нормами та цінностями ЄС має значною мірою в основі історичний чинник. Історичні травми зміцнили переконання, що поступ свободи загрожує національній справі. Закономірно, що народи, які були довготривало підневільними, гостро реагують на будь-які вимоги ззовні визнати вищими за національні іноземні (мультикультурні) цінності, культуру, правові норми, а відтак намагаються протидіяти їм в дусі євроскептицизму, консерватизму, націоналізму. Окрім цього, ще нестійкі ліберально-демократичні досягнення держав Балтії послаблюються зусиллями Російської Федерації, яка у різних формах намагається деструктивно вплинути на Естонію, Латвію та Литву;

– ліберально-демократичне відставання держав Балтії зумовлює зниження після 2004 р. впливу ЄС щодо питань ліберально-демократичних трансформацій, а кілька криз останніх років (глобальна фінансова 2008 р., криза в євроні 2008–2012 рр.; міграційна криза 2015 р.; загострення комплексу питань життєдіяльності ЄС у 2020 р., спричинене карантинними обмеженнями) призвели до зменшення інтенсивності проєктів, спрямованих на поглиблення демократичних перетворень у «молодих» демократіях Балтії. Стагнація / регрес у зміцненні ліберальної демократії в країнах Балтії, їх деяке відставання від стандартів ЄС, пов'язані не лише з внутрішніми причинами (інституційними та ціннісними), а й з непослідовністю власне ЄС у поглибленні ліберально-демократичних реформ у Балтійському регіоні, що спричинене поступовим зниженням стійкості ліберальної демократії в межах ЄС загалом;

– після набуття Естонією, Латвією та Литвою статусу держав-учасниць ЄС ослабилась внутрішня мотивація країн Балтії зберігати високі темпи ліберально-демократичних перетворень, що сприяє висхідному популізму, активізації консервативних, радикальних, популістських політичних акторів, наростанню мови ворожнечі та різних проявів нетерпимості та соціальних фобій, інтолерантному дискурсу, відкритому чи (переважно) латентному відкиданню гендерного паритету і т. д.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальна монографія:

1. Кокорєв, О. В. (2020). Інституційна та ціннісна відповідність держав Балтії політиці ЄС щодо зміцнення ліберальної демократії. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 340 с.

Рецензії:

Романюк, А. С. (2020). Рецензія на монографію Кокорєва О. В. «Інституційний та ціннісний виміри відповідності держав Балтії політиці ЄС щодо зміцнення ліберальної демократії». *Політикус*, 6.

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях із політичних наук:

1. Кокорєв, О. В. (2016). Інтегрування країн Балтії в європейський простір (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія*, 11, 157-161.
2. Кокорєв, О. В. (2017). Міжпартійне протистояння євроатлантичній орієнтації в країнах Балтії. *S.P.A.C.E.*, 2, 33-36.
3. Кокорєв, О. В. (2020). Відповідність Естонії принципу толерантності як передумови поступу об'єднаної Європи. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Міжнародні відносини*, 2 (406), 133-140.

Наукові статті, опубліковані у виданнях України та інших держав, які включені до міжнародних наукометричних баз:

4. Кокорєв, О. В. (2016). Зміна вектора політичного розвитку країн Балтії після розпаду СРСР. *Evropsky politicky a pravni diskurz*, 3 (5), 82-86.
5. Кокорєв, О. В. (2016). Зміна зовнішньої політики Латвії, Литви та Естонії в період 1990–2016 років. *Політикус*, 4, 9-12.
6. Кокорєв, О. В. (2016). Об'єктивні та суб'єктивні передумови входження країн Балтії у європейський простір. *Політикус*, 2, 85-88.
7. Кокорєв, О. В. (2016). Регіоналізація соціально-політичної та культурно-історичної спільності Балтійського регіону. *Політичне життя*, 3, 142-147.
8. Кокорєв, О. В. (2017). Балтійський субрегіон в контексте глобального європейського розвитку. *Політикус*, 4, 113-116.
9. Кокорєв, О. В. (2020). Визначення особливостей ліберальної демократії як передумова оцінки її якості в «молодих демократіях» ЄС. *Актуальні проблеми політики*, 65, 109-116.
10. Кокорєв, О. В. (2020). Відповідність Естонії антикорупційним цінностям ЄС. *Політикус*, 1, 52-57.
11. Кокорєв, О. В. (2020). Дефекти демократії Естонії в умовах глобального погіршення якості ліберальної демократії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, 41, 168-173.
12. Кокорєв, О. В. (2020). Історіографія проблеми якості демократії держав Балтії та її відповідності вимогам членства в ЄС. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії*, 29, 192-199.

13. Кокорєв, О. В. (2020). Погіршення якості демократії в державах-учасницях ЄС: кейс Естонії. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 12 (1), 133-140.
14. Кокорєв, О. В. (2020). Проблеми реалізації свободи слова та свободи діяльності медіа в державах Балтії: відповідність стандартам ЄС. *Політикус*, 4, 93-99.
15. Кокорєв, О. В. (2020). Проблеми якості демократії Литви: вплив популізму та мінливості партійного ландшафту. *Evropsky politicky a pravni diskurz*, 7 (3), 175-180.
16. Кокорєв, О. В. (2020). Регрес Латвії в запобіганні та протидії корупційним практикам: аналіз причин, наслідків, форм прояву. *Політикус*, 2, 132-138.
17. Кокорєв, О. В. (2020). Соціальна тривожність і фобії на ґрунті інтолерантності: кейс Литовської Республіки. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 3 (1), 170-179.
18. Кокорєв, О. В. (2020). Сповільнення ліберально-демократичних перетворень у Латвії: інституційний та ціннісний виміри. *Держава і право*, 87, 416-428.
19. Кокорєв, О. В. (2020). Стагнація Литви в антикорупції: причини, прояви, наслідки. *Evropsky politicky a pravni diskurz*, 7 (2), 203-210.
20. Кокорєв, О. В. (2020). Толерантність vs інтолерантність: кейс Латвії як увиразнення ціннісної та інституційної амбівалентності. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Історія. Політологія*, 27, 126-134.

Інші публікації за темою дисертації:

21. Kokoriev, O. (2020). Відповідність країн Балтії принципу толерантності як передумови поступу Об'єднаної Європи. In A. Kordonska, R. Kordonski (red.), *Społeczność międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe* (Vol. 4, pp. 32-49). Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie.
22. Kokoriev, O. (2020). Деконсолідація ліберальної демократії в країнах Балтії: оцінка відповідності вимогам членства в ЄС на інституційному та ціннісному рівнях. In A. Kordonska, R. Kordonski (Eds.), *Społeczność międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe* (Vol. 2, pp. 20-34). Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie.
23. Kokoriev, O. (2020). Компаративний аналіз процесів деконсолідації ліберальної демократії країнах Балтії: кейси Естонії, Латвії та Литви. In A. Kordonska, R. Kordonski (Eds.), *Społeczność międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe* (Vol. 5, pp. 21-36). Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, Olsztyn–Lwów.
24. Kokoriev, O. (2020). Процеси деконсолідації ліберальної демократії країнах Балтії: кейси Естонії, Латвії та Литви. In A. Kordonska, R. Kordonski (Eds.), *Społeczność międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe* (Vol. 6, pp. 10-26). Olsztyn–Lwów: Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie.

25. Кокорєв, О. В. (2016). Позитивні і негативні наслідки трансформації в країнах Балтії та вступу до ЄС. *Вісник Донецького національного університету. Серія Політичні науки, 1*, 68-71.
26. Кокорєв, О. В. (2016). Роль країн Балтії у вирішенні україно-російського конфлікту. In *The countries of the Eastern partnership – V4: problems and prospects of cooperation: International Scientific Conference* (22 квітня 2016 р., м. Одеса). Odesa: Visegrad Fund, pp. 227-229.
27. Кокорєв, О. В. (2017). Інтеграція як результат глобалізації та регіоналізації в сучасному світі. In *Сучасна Українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (10 лютого 2017 р., м. Одеса). Одеса: ДЗ Південноукраїнський педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, pp. 34-38.
28. Кокорєв, О. В. (2017). Трансформаційні процеси в країнах Балтії в контексті європейської інтеграції. In *V Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події»* (24–30 квітня 2017 р., м. Львів). URL: https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/3_nauka/grantu/sekciya_1.pdf
29. Кокорєв, О. В. (2020). Деструктивні неформальні інститути в країнах Балтії: вплив на стійкість ЄС. In *Соціально-політичні проблеми сучасності: матеріали V Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих учених* (м. Дніпро, 20 березня 2020 р.). Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, pp. 114-117.
30. Kokořev, O. V. (2020). Кейси Латвії, Литви та Естонії як приклади регресу, стагнації та прогресу антикорупції. In *Dilemmas and Perspectives in International Relations: Collection of the scientific materials* (Lviv – Olsztyn, April 25, 2020). Lviv – Olsztyn: Ivan Franko National University of Lviv, Warmia and Mazury University in Olsztyn, pp. 38-41.
31. Кокорєв, О. В. (2020). Відповідність країн Балтії принципу толерантності як передумови поступу об'єднаної Європи. In *Наукове забезпечення технологічного прогресу XXI сторіччя: матеріали міжнародної наукової конференції, Vol. 2* (м. Чернівці, 1 травня 2020 р.). Чернівці: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 7-9.
32. Кокорєв, О. В. (2020). Відповідність країн Балтії антикорупційним цілям ЄС: інституційний і ціннісний рівні. In *IX всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша: матеріали конференції* (м. Луцьк, 28 травня 2020 р.). Луцьк: Вежа-Луцьк, pp. 66-69.
33. Кокорєв, О. В. (2020). Стагнація ліберально-демократичних перетворень Литовської Республіки у постевроінтеграційний період. In *Стратегічні напрямки розвитку науки: фактори впливу та взаємодії: матеріали міжнародної наукової конференції Vol. 3* (м. Суми, 22 травня 2020 р.). Суми: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 115-117.
34. Кокорєв, О. В. (2020). Виклики та загрози ліберальній демократії в Латвійській Республіці. In *Реформування та розвиток гуманітарних та природничих*

наук: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 22–23 травня 2020 р.). Херсон: Молодий вчений, Vol. 2, pp. 23-27.

35. Кокорєв, О. В. (2020). Деконсолідація демократії в Естонії: основні причини та прояви в умовах глобального погіршення якості демократії. In *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі*: матеріали III міжнародній науково-практичній конференції (м. Суми, 29 травня 2020 р.). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, Vol. 2, pp. 159-162.

36. Кокорєв, О. В. (2020). Деконсолідація демократії в країнах Балтії: основні причини та прояви. In *Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень*: матеріали міжнародної конференції (м. Київ, 12 червня 2020 р.). Київ: Міжнародний центр наукових досліджень, Vol. 2, pp. 77-80.

37. Кокорєв, О. В. (2020). COVID-19 як новітній виклик стійкості ліберальної демократії в країнах ЄС. In *«Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність»*: матеріали II міжнародної наукової конференції (м. Дніпро, 26–27 червня 2020 р.). Дніпро: Дніпро: СПД «Охотнік», pp. 5-7.

38. Кокорєв, О. В. (2020). Проблеми реалізації свободи слова та свободи діяльності медіа в Естонії. In *«Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття»*: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Черкаси, 7 серпня 2020 р.). Черкаси: Міжнародний центр наукових досліджень, Vol. 2, pp. 105-107.

39. Кокорєв, О. В. (2020). Свобода слова та свобода діяльності медіа в Латвії: проблеми відповідності медіастандартам ЄС. In *«Current Visions and Revisions of Global World»* (м. Львів – м. Ольштин, 25 вересня 2020 р.). Lviv – Olsztyn: Ivan Franko National University of Lviv, Warmia and Mazury University in Olsztyn, pp. 18-22.

АНОТАЦІЯ

Кокорєв О. В. Відповідність пострадянських держав Балтії вимогам членства в ЄС: інституційний і ціннісний виміри. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2021.

Запропоновано авторську оцінку відповідності держав Балтії вимогам членства в ЄС (інституційний, ціннісний рівні) на постінтеграційному етапі (2004–2020 рр.). Аналіз здійснено з використанням методологій неоінституціоналізму, аксіологічного підходу та компаративістики. Автором на прикладі Естонії, Латвії та Литви було: визначено зміст та головні причини стагнації процесів ліберальної демократизації; з'ясовано особливості практичної реалізації принципу гендерної рівності з акцентом на наявних інституційних і ціннісних перешкодах; досліджено відповідність принципу толерантності; розкрито відмінності між державами за якістю антикорупції та

причинами, які впливають на неї. Підтверджено гіпотези щодо: 1) узалежненості інституційних і ціннісних змін ліберально-демократичного типу задля досягнення державами Балтії відповідності стратегіям розвитку ЄС; 2) впливу історичного чинника на стагнацію/регрес ліберальної демократії; 3) деструктивного ефекту серії криз у межах ЄС на стійкість ліберальної демократії в державах-учасниках і здатність ЄС запобігати регресу демократії в державах останніх «хвиль» розширення; 4) ослаблення внутрішньої мотивації держав Балтії зберігати після вступу до ЄС високі темпи ліберально-демократичних перетворень.

Ключові слова: держави Балтії, ЄС, якість демократії, ліберальна демократія, стагнація демократизації, інституційний рівень, ціннісний рівень, гендерна рівність, толерантність.

АННОТАЦІЯ

Кокорев А. В. Соответствие постсоветских государств Балтии требованиям членства в ЕС: институциональное и ценностное измерения. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2021.

Предложено авторскую оценку соответствия государств Балтии требованиям членства в ЕС (институциональный и ценностный уровни) на постинтеграционном этапе (2004-2020 гг.). Анализ осуществлен с использованием методологий неоинституционализма, аксиологического подхода и компаративистики. Автором на примере Эстонии, Латвии и Литвы было: определено содержание и главные причины стагнации процессов либеральной демократизации; выяснены особенности практической реализации принципа гендерного равенства с акцентом на имеющихся институциональных и ценностных препятствиях; исследовано соответствие принципу толерантности; раскрыты различия между государствами по качеству антикоррупции и причинам, которые влияют на нее. Подтверждены гипотезы относительно: 1) взаимозависимости институциональных и ценностных изменений либерально-демократического типа для достижения государствами Балтии соответствия стратегиям развития ЕС; 2) влияния исторического фактора на стагнацию / регресс либеральной демократии; 3) деструктивного эффекта серии кризисов в ЕС на устойчивость либеральной демократии в государствах-членах и способность ЕС предотвращать регресс демократии в государствах последних «волн» расширения; 4) ослабления внутренней мотивации государств Балтии сохранять после вступления в ЕС высокие темпы либерально-демократических преобразований.

Ключевые слова: страны Балтии, ЕС, качество демократии, либеральная демократия, стагнация демократизации, институциональное измерение, ценностное измерение, гендерное равенство, толерантность.

SUMMARY

Kokoriev O. V. Compliance of the post-Soviet Baltic States with the EU standards: the institutional and value perspectives. – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

Thesis to obtain the scientific degree of Doctor of Political Science after specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, 2021.

In the thesis, the author assesses compliance of the Baltic States (Estonia, Latvia, Lithuania) with the EU membership criteria (institutional and value levels) at the post-integration stage (2014-2020). The significance of studying the topic is determined by the following reasons: 1) deterioration of the quality of democracy both generally in the EU and in the “young” member states; 2) lack of the EU attention to intensification of liberal-democratic changes in the member states that do not comply fully with the EU standards; 3) decline in motivation of the national governments of Estonia, Latvia and Lithuania to actively continue liberal-democratic modernization after becoming the EU member; 4) increase in the representation of conservative, nationalistic, populist and other political performers in the governing bodies of the Baltic states that have a destructive impact on the quality of democracy as well as escalate gaps with the EU standards at the institutional and value levels.

The object of the study is compliance of Estonia, Latvia and Lithuania with the EU membership criteria in the context of aims and objectives of the integrational union. The subject matter of the research is comparative and political analysis of compliance of the Baltic States with liberal-democratic development of the EU at the institutional and value levels during the post-integrational period. It is feasible to analyze the Baltics’ compliance with the EU membership requirements at the institutional and value levels at the post-integration stage by means of methodological tools, such as neo-institutionalism, axiological (value) approach and comparative method.

For the first time in domestic political science the author determined content and principal reasons for stagnation of liberal democratization in the Baltic States; compared the features of the practical implementation of gender equality principle in Estonia, Latvia and Lithuania emphasizing on existing institutional and value hurdles; compared characteristics of the Baltic States according to their compliance with the principle of tolerance; described differences of the quality of anticorruption in Estonia, Latvia and Lithuania and reasons that impact on it (institutional, value). Moreover, the author confirmed a number of hypotheses regarding 1) interconnection of institutional and value changes of the liberal-democratic type in order to achieve compliance of the Baltic States with the EU development strategies; 2) influence of the historical factor on the stagnation / regression of the quality of liberal democracy in the Baltic States; 3) a destructive impact of crises within the EU on the sustainability of liberal democracy in the member-states and the EU's ability to effectively prevent deterioration of the quality of democracy in the countries that were last to access the

EU; 4) weakening of the internal motivation of the Baltic States to maintain high rates of liberal-democratic transformations after the completion of the European integration process.

In the thesis, the author enhances the understanding of the issues regarding the practical implementation of human and citizen political rights and freedoms in the Baltic states in terms of their concordance with the EU legal system. First of all, they are caused by the existence of the non-citizen institution (Estonia and Latvia), regression of the guarantee of freedom of speech. The author argued that majority of the issues related to application of political rights and freedoms are based not on the institutional, but on value principles (weak liberal-democratic political culture of the population). In addition, the author improved points regarding: evaluation of compliance of the Baltic states with the principle of gender equality and the EU gender parity strategies; justification of the Baltics' non-compliance with the principle of tolerance as one of the fundamental principles of the EU; assessment compliance of the Baltic countries with the EU anticorruption policy at the institutional and value levels; preservation of corruption risks («trade» in influence, «trade» in justice, uncivilized lobbying, conflicts of interest, nepotism, favouritism, crony, etc.); insufficient effectiveness of anticorruption campaigns; unformed democratic anticorruption culture of the population; weakness of the anticorruption sector of civil society, insufficient activity of investigative reporters, etc.

The following aspects were further developed in the study: identifying the characteristics of the state of liberal democracy in the EU as a prerequisite for assessing its quality in the Baltic states; clarifying the features of the process of democratization of the post-Soviet Baltic states and continuation of their adaptation to the EU standards after gaining the status of member-states in 2004; studying the peculiarities of the post-Soviet liberal democratization of the Baltic States, causes of the current deterioration in the quality of democracy. The author noted that the reform of the institutional design of the political systems of Estonia, Latvia and Lithuania towards liberal democracy was not accompanied by systematic and consistent changes in political culture, values of elites and population which is currently decelerating liberal-democratic transformations. The role of historical heritage, vestiges of the totalitarian past in tolerating the values of liberal democracy is argued.

Key words: Baltic States, EU, quality of democracy, liberal democracy, stagnation of democratization, institutional approach, value approach, gender equality, tolerance.